

“במוצאי מנוחה קדמנוך תחילה”

מדוע מתחילים באמירת סליחות במוצאי שבת. מהו המקור בחז"ל לאמירת סליחות. תלמוד תורה וסליחות - מה עדיף. מהו הנוסח הנכון בתפילת "מכניסי רחמים". על כל זאת ועוד בלקט של דברי גדולי הדורות, מאת צבי בן משה.

ראש ישיבת אור ישראל בפ"ת הגאון ר' יעקב ניימן זצ"ל, היה אומר משמו של רבי לייב חסמן זצ"ל: אנשים רגילים לומר הולכים אנו לאמירת סליחות, ולא כך צריך לומר, אלא: הולכים אנו לבקשת סליחות. **סליחות לא אומרים, סליחות מבקשים.** ומרן החפץ חיים זצ"ל, בעת שאמרו סליחות בישיבה באחד מימי התשובה, השתיק לפתע את הציבור, ואמר: "מה מועילה אמירת הסליחות וכי לספר להקב"ה שחטאנו לו, הלא לפניו גלוי וידוע זאת. אלא העיקר הוא לקבל על עצמנו שלא נשוב לכסלה". ועורר את העם לתשובה (חפץ חיים על התורה, עמוד קפ"ב). לדברי ה"מגן אברהם" (אורח-חיים, סימן פ"ח סק"ג) מיום הראשון של סליחות ואילך, מיקרי ימים נוראים.

במוצאי מנוחה ...

המהרי"ץ דושינסקי זצ"ל, היה אומר: לכן מתחילים לומר סליחות במוצאי שבת- ואומרים בנוסח הפזמון: "במוצאי מנוחה קדמנוך תחילה". כי מיד אחר השבת, שהאדם פנוי מכל עסקיו, ומושפע מקדושת השבת בתורה ובתפילה ובעבודת השי"ת, אז הוא הזמן הראוי להתחיל ולבוא לפני השי"ת ולהתרצות לפניו בתפילה ובתחנונים.

על התנאים הנצרכים לאמירת הסליחות, כותב בעל "פלא יועץ" (אות ס', ערך "סליחות"): "ישראל קדושים משכימין לסליחות מראש חודש אלול (כפי מנהג בני ספרד) מה טוב חלקם שמשברים תאוותם, בעוד הלילות קצרים ובני אדם אוהבים לנוח וערבה שנתם ועזה אהבת השינה, מעבירים שינה מעיניהם ותנומה מעפעפיהם. בוודאי שבוה יתרצה עבד אל אדוניו, ומצא כדי גאולתו. אך בתנאי, שיעשה הדברים כתיקונן... ואלו הן התנאים הצריכים. יקום בזריזות ויטול ידיו ואחר כך פניו, ויכוון לקראת אלוקיו מכף רגל ועד ראש, כמעשהו בלכתו לפני שרי העיר. וישכים לבית הכנסת, ויאמר הסליחות בשפל קול התחינה, תחנונים ידבר רש אות באות תיבה בתיבה ויתן לב אל הדברים שהוא אומר ויעמיק בהן וימצא שכולם כנחלי אש, וישמיע אל אזניו מה שמוצאי מפיו בתחילת הסליחות שאומר: "נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה אליך"... ויחרד האיש וילפת בשומו על לבו מה פעל ועשה בכל השנה ובכל שנותיו מיום היותו בגלגול זה ובגלגולים אחרים, ומה גרם בנפשו... **וכבר צווחו קמאי על אמירת הסליחות במהירות...** ועיקר הימים האלה נזכרים, שהחי יתן אל ליבו מה נמצא איתו... שאם ישכים לסליחות ואחר התפילה יחזור לסורו הרע- ויהא מוסיף על חטאתו פשע, הרי זה כטובל ושרץ בידו..."

המקור לבקשת סליחות

המקור לבקשת הסליחות, הינו במסכת ראש השנה (דף י"ז ע"ב): "אמר רבי יוחנן, אלמלא מקרא כתוב, אי אפשר לאומרו, מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח צבור, והראה לו למשה סדר תפילה. אמר לו, כל זמן שישאל חוטאין, יעשו לפני כסדר הזה, ואני מוחל להם. ה' אני הוא קודם שיחטא האדם, ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה. קל רחום וחנון, אמר רב יהודה ברית כרותה ל"ג מידות שאינן חוזרות ריקם..."

ובתנא דבי אליהו זוטא (סוף פרק כ"ג) שנינו: "... מפני שהיה דוד מצטער על ישראל, במה יהיה כפרה לעוונותיהן, ואמר הקב"ה לדוד: בשעה שהצרות באות על ישראל בעוונותיהם, יעמדו לפני יחד באגודה אחת ויתוודו על עוונותיהן לפני ויאמרו לפני סדר סליחה... ובשעה שישאל מתקבצין לפני, ועומדין לפני באגודה, ואומרים לפני סדר סליחה, אני אענה אותם. שנאמר: ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו".

זמן תפילה לחוד

על החובה על התלמידי חכמים והזקנים שבדור, להעתיק ולבקש רחמים על עם ה' ונחלתו, מצינו בספר "סדר היום" (סוף עמוד נ"ז) הכותב: אל יאמר החכם או הדיין, למה אבטל לימודי כדי להשתתף עם הציבור בסליחות ותחנונים, יתפללו המה ואני על משמרת י אעמודה, עוסק בלימודי, כי תלמוד תורה כנגד כולם. חלילה לבעל נפש לומר כן, כי אף על פי שתלמוד תורה אין ערוך אליו, אבל יש

עיתים וזמנים **שצריך להתעצם מאד בתפילה ובתחנונים**. וזמן תורה לחוד, וזמן תפילה לחוד. ואדרבה מוטל על התלמידי חכמים והזקנים שבדור להעטיר ולבקש רחמים מלפני השי"ת, על עם ה' ונחלתו. כי הם המגינים על הדור, ותפילתם מתקבלת ברצון".
החיד"א בספרו ברכי יוסף (או"ח, סימן תקפ"א ס"ו) מביא שיותר טוב בימים אלו, להרבות בסליחות ובתחנונים עם הציבור, מאשר ללמוד. והוא מוסיף: "וכן ראיתי לקצת רבנים שתמיד היו עסוקים בגופי הלכות ובחיבורים, ובחודש אלול היו מניחין קצת מסדרם ללמוד גירסא ותחנונים".

מכניסי רחמים...

קולמוסים רבים נשתברו ודיו רב נשפך, סביב הפיוט "מכניסי רחמים"...
ראשון, יצא המהר"ל מפראג זצ"ל בספרו "נתיבות עולם" (נתיב העבודה, פרק י"ב) אשר יצא חוצץ, למה שנוהגים לומר "מכניסי רחמים הכניסו רחמינו לפני בעל הרחמים..." "וואין זה ראוי, כי דבר זה כאילו מתפלל אל המלאכים שיכניסו רחמינו, ולא מצאנו זה. והא דאמרינן במסכת תענית (דף ט"ו ע"ג) שכאשר גזרו תענית, היו יוצאים לבית הקברות כדי שיתפללו עלינו המתים. אין זה שאנו מבקשים מן המתים עלינו, רק שאנו הולכים לבית הקברות ומתחברים למתים שגם המתים יתחברו לחיים, ויבקשו רחמים על ישראל... אבל לומר למלאכים הכניסו רחמינו אין זה ראוי..."

בהמשך דבריו כותב המהר"ל מפראג, שאולי יש ליישב כך: "ויש לומר, שמה שאנו אומרים מכניסי רחמים הכניסו... אין זה בקשה כלל, ורק שהאדם מצוה כך למלאכים - שהם מכניסים התפילה, להכניס התפילה לפני ה' יתברך. ויש כח לאדם לצוות למלאכים שהם ממונים על זה, שביאו תפילותינו לפני השי"ת. ועם כל זה הוא דבר שאין ראוי... ולפי זה ראוי להגיה מכניסי רחמים יכניסו רחמינו..."
כעין זה, מעיר בעל "קרבת נטנאל" (שעל הרא"ש, ראש השנה פרק ראשון, סק"ג) "ומדי דברו, זכור אזכרנו. מה שאומרים באותו פזמון: ולפני קונן תחינתינו הפילי. חרוזה זו לא ישרה אצלי, שנראה כמתפלל לאמצעי. וזהו היסוד החמישי מי"ג עיקרים, שאין ראוי לעבדם להיותם אמצעים לקרבה אליו, אלא אליו בלבד יכוונו המחשבות ויניחו כל מה שזולתו".

גם "החתם סופר" בתשובותיו (אורח חיים, סימן קס"ו) מעיד: "ולדברי הגאון הנ"ל (מהר"ל מפראג) גם פזמון מלאכי רחמים, וסליחה י"ג מידות האמורות בחנינה, יש למנוע. מכל מקום, אנו אומרים עם הציבור, הן קל כביר לא ימאס ודלוגו עלי אהבה. אך מכניסי רחמים, דרכי להאריך בנפילת אפים עד שמגיע שליח ציבור לשומר ישראל". אומנם בתשובת מהר"י אסאד ז"ל (אורח חיים, סימן כ"א) כתב מקור לתפילת מכניסי רחמים, ממה שאמרו במסכת סנהדרין (דף מ"ד ע"ב): לעולם יבקש אדם רחמים שיהיו הכל מאמצין את כוחו ולא יהיו לו צרים למעלה. ומפרש רש"י: שייסיעוהו מלאכי השרת לבקש רחמים. אריכות דברים בעניין זה, יימצא המעיין בספר "שדה חמד" (חלק ט', מערכת ראש השנה, סימן א' סק"ב) יש לציין, למה שהעיר בעל "להורות נתן" (שו"ת, חלק ד' סימן מ"ז) שלאור דברי רש"י (סוטה דף ל"ג ע"א) שדווקא יחיד צריך שייסיעוהו מלאכי השרת, אבל ציבור לא צריכי להו דכתיב הן קל כביר לא ימאס- אינו מואס בתפילתן של רבים. אם כן, כשמתפללין בציבור אין צורך בסיוע של המלאכים. וקשה על מה שכתב המהר"ל מפראג, שצריך לומר "מכניסי רחמים יכניסו רחמינו". הלא סליחה שנאמרת בציבור, אין צריך סיוע ממלאכים.

דפקנו דלתיך רחום וחנון

בפיוט הסליחות, אומרים: לא בחסד ולא במעשים... דפקנו דלתיך רחום וחנון... מן הראוי להבין למה תופסין לעיקר לשתי מדות הללו דווקא, רחום וחנון.

כותב על כך בספר "בני יששכר" (מאמרי חודש אלול, מאמר ב') "ונראה, להיות שדרשו חכמינו ז"ל וחנותי את אשר אחון אף על פי שאינו הגון, ורחמתי את אשר ארחם אף על פי שאינו כדאי על כן כשאנחנו אומרים לא בחסד ולא במעשים באנו לפניך, כדלים ורשים... הנה אנחנו מזכירים אלו הב' מידות, אתה החונן ומרחם למי שאינו הגון ואינו כדאי..."

אבינו מלכנו

בענין בקשת הסליחה על העוונות. היה מפרש מרן ה"חפץ חיים", מה שאומרים: אבינו מלכנו סלח ומחל לכל עוונותינו, ואחר כך אומרים: אבינו מלכנו מחוק ברחמיך הרבים כל שטרי חובותינו.

לכאורה, לאחר שביקשנו סליחה ומחילה על כל העוונות, מה מקום יש לבקשה השניה למחוק את כל החובות. הלא עלינו לקוות, נתקבלה התפילה הראשונה, של "סלח ומחל לכל עוונותינו".

אלא ישנם שני סוגי עברות. א. עבירות שעבר עליהם האדם בפועל, כמו חילול שבת, גניבה גזילה, ועוד. ב. עבירות שאדם נתפס עליהם על שלא מוחה באחרים העושים, ומתוך שלא מיחה נקראת על שמו (שבת, דף נ"ד ע"ב) והוא כמו ערב החתום על שטר חוב. לפי זה, יש לומר

שמתחילה מבקשים אנו על מחילת העבירות שעשינו אנו בפועל. ואחר כך מבקשים אנו, שימחוק ה' ברחמי המרובים את החתימה מעל שטרי החובות שערבנו בעדם, לבל נתפס חלילה עבורם.

וכך היה מפרש החפץ חיים זצ"ל את הבקשה של: "כתבנו בספר זכויות".

לכאורה, אם זכינו להיכתב בספר זכויות - ניכתב. ואם ח"ו עוונותינו רבו מעלה, ממילא שאין מקום להיכתב בספר זכויות:

אמנם, ישנם כמה מצוות שאנו עושים אותם שלא לשם השי"ת, אלא לשם כוונה ופניה עצמית. מצוות כאלו, אין מקומם בספר זכויות. אבל הקב"ה ברוב רחמיו וחסדיו עלינו, יכול לכתוב גם מצוות אלו בספר זכויות, וידון אותנו לכף זכות, כי תנאי המקום והמצב, או טרדות הפרנסה, היו בעוכרינו. ולזה אנו מתפללים: כתבנו בספר זכויות... כלומר, טהר מחשבותינו להסיר את הסוג והפסולת שערבנו במצוות הללו, עד שיצורפו ויוכלו להצטרף למצוות שעשינו אותם לשם השי"ת, וירבו זכויותינו ויוציא לאור צדקתינו ("חפץ חיים" על התורה, עמודים קפ"ב קפ"ג).

ביודעים ובלא יודעים

רבי חיים פאלאג'י בספרו "לב-חיים" (שו"ת, חלק א' סימן ל"ח) חוקר, אם העובר על איסור תורה והוא לא ידע מעולם בדבר ההוא שהיה בו איסור. האם יש לו בזה עונש וצריך כפרה, או לא.

בין השיטין, בתוך אריכות דבריו בענין זה, מצאנו מה שרוצה להוכיח, מהנוסח שתיקנו ב"על חטא", שאומרים: על חטא שחטאנו לפניך ביודעים ובלא יודעים. הרי שגם במה שאין האדם יודע, הרי זה נחשב ל"חטא", וצריך לשוב על זה בתשובה. אך כתב שיש לדחות ראייה זו, שכן יש לפרש הכוונה "שלא יודעים", שלא היתה ידיעה מתחילה, אבל שוב נתודע אח"כ.

אבל, מוסיף הוא להוכיח, מהנוסח שאומרים ב"על חטאים": בין שגלויים לנו ובין שאינם גלויים לנו... הרי שגם בחטאים שאינם גלויים לנו, צריך כפרה.

בסיום דבריו, מוכיח הוא, שהחוטא בלתי ידיעתו וכוונתו, עם כל זה עושה פגם וצריך לכפרה: "ממעשה רב ונורא שאירע בימי רבינו האר"י הקדוש ז"ל, אשר בא לפני הרב הגדול עיר וקדוש מוהר"א גאלאנטי ז"ל, שיתן תיקון לנפשו, וחרד רבינו האר"י ז"ל חרדה גדולה, מפני גורל רבותינו, והפציר בו שיראהו במצחו. ואז ראה האר"י ז"ל, ואמר לו: כי יש בידו ספק גזל. ותיכף ומיד הלך הרב מוהר"א לביתו סר וזעף, וקרא לכל הפועלים והניח לפניהם כיס אחד מליאה ממון, ואמר להם שיטולו מה שירצו. ואז באה אשה אחת ושלחה ידה ולקחה שתי פרוטות... ובזה ניצול מספק גזל. והגיד לו האר"י ז"ל כי זהו הספק גזל, היתה שוה מלאכתו יותר מן השאר... הרי, שאפילו בספק איסור, והוא לא ידע בדבר ולא נתכווין כלל, עם כל זה, עשה בו רושם. כל שכן בחוטא חטא גמור, אף שלא ידע ואשם, נענש".

שופט כל הארץ

בפיט הסליחות לערב ראש השנה, אמרים אנו: "שופט כל הארץ ואותנו במשפט יעמיד, נא חיים וחסד..."

הדקדוק במילים, מורה שכך היא משמעותן: כאשר ישראל עומדים במשפט, נמשך מזה משפט על כל הארץ, שמכיון שתפקידם של שאר האומות, הוא לשרת את ישראל - כמו שאמרו במסכת עבודה זרה (דף ב' ע"ב) שלעתיד לבוא יאמרו אומות העולם "כל מה שעשינו לא עשינו אלא בשביל ישראל" - צריך קודם כל, להיקבע מה ראוי לישראל. נמצא, שמעמדם של ישראל במשפט, פוסק דין על כל הארץ. וכאילו אמר - שופט כל הארץ מתוך שמעמיד אותנו במשפט" (ספר "בארות יצחק", להרה"ג ר' יצחק פנחס גולדווסר, פרשת בראשית)

יתד נאמן, ב' באלול תשמ"ח